

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Adatok a magyarországi örmények XVII-XIX.századi életmódjához

Az örmények magyarországi jelenléte már a kora középkortól dokumentálható. Nagyobb arányú betelepülésre a XVII. század második felében került sor. Írásos adatunk nincsen róla, a hagyomány szerint az Erdélybe települt örmények a *Bagratida* királyok fővárosából, *Ániból* menekültek el. Az "ezertemplomú" várost a szeldzsuk invázió /1064/, a mongol betörés/1236/, s egy földrengéssorozat néptelenítette el teljesen 1319-ben. A városlakók - elsősorban kereskedők és iparosok - papjaikkal, anyagi-szellemi értékeikkel előbb a Kaukázusban, majd a Krímben telepedtek le, melynek török kézre kerülése után 1475-ben Moldvában kerestek menedéket¹. A moldvai örmények egy része kereskedelmi és vérségi kapcsolatait kihasználva, a XVI-XVII.században már nyugat felé tájékozódott.

Magyarországon az örmények kezdetben a határ melletti városokban, *Csíkszépvízen*, *Gyergyószentmiklóson*, *Felfalun*, *Petelén*, *Görgényszentimrén*, *Kantán*, s *Ebesfalván* telepedtek le egyrészt azért, mert e városokban már volt örmény lakosság, másrészt azért, mert e települések fekvése kereskedelmi szempontból is kedvező volt. A tőkeerős, leggazdagabb családok előbb Besztercén próbáltak meg gyökeret verni, ahonnan azonban a szász iparosok és kereskedők féltékenysége miatt távozniuk kellett. Ezért onnan *Szamosújvárra* költöztek át 1700-ban. Bár előtte és később is érkeztek örmények Erdélybe, a betelepülés évének hagyományosan 1672-t, a szucsavai örmények *Besztercére* településének évét jelöli meg a szakirodalom². A XVIII.század végére kialakult az erdélyi örmény kolónia két - lélekszám és tőkeerő szempontjából is - legjelentősebb központja: *Szamosújvár* és *Erzsébetváros* (korábban *Ebesfalva*).

FOGLALKOZÁS

A betelepült örmények többsége kereskedő és iparos. Számuk - bár a hazai és az örmény szakirodalom e tekintetben eltérő adatokat közöl - az összeírások alapján nehezen haladhatta meg a nyolcezer főt, így Erdély akkori, mintegy 800.000 főnyi lakosságának csak 1%-a lehetett. Gazdasági erejük annál jelentősebbnek bizonyult. A XVIII. század végére Erdély kereskedelmének /elsősorban a marhakereskedelem/ és iparának /főleg a bőrpar/ egynegyede örmény kézen volt³. A kereskedők egyben iparosok is voltak, akik saját áruikkal kereskedtek is. Ez a tény segítette őket abban, hogy még a nehezebb időkben is tudtak gyarapodni. A XVII. század végére minden jelentősebb erdélyi városban volt már boltjuk,

¹ Haj-hungarakan patmakan jev msakuthajin kaperi patmuthjunic.

² Trócsányi Zsolt: Az erdélyi örmények jogállása a Diploma Leopoldinum korában. In: Haj-hungarakan patmakan jev msakuthajin kaperi patmuthjunic. 168. (örmény nyelven)

³ Vörös Antal: A magyarországi örmény társadalom a feudalizmus korában (1672-1848) In: Haj-hungarakan patmakan jev msakuthajin kaperi patmuthjunic. 136. (örmény nyelven)

illetve vásárok idején sátorállítási joguk. A kereskedők hat osztályát tartották számon: a hierarchia csúcán a gazdag marhakereskedők álltak, akik tőkeerejüket és jó kereskedelmi kapcsolataikat kihasználva Moldvában felvásárolták a lábasjóságot, s az alföldi pusztákon feljavítva, a *pusztásdik* felügyelete alatt legeltetve hajtották őket nyugat felé. Nemcsak Pest és Bécs, de Graz, Augsburg és Nürnberg piacain is megjelentek. A kereskedő-hierarchia legalsó fokán a ladás kereskedők, a *kikidsárok* álltak, akik lóháton vándorolva, általvetők-ből /*kopobkal*/ árultak, kisebb árucikkkel kereskedtek. A XIX. századra a kereskedés e módja megszűnt, az örmény kereskedők boltokban árusítottak⁴.

A örmény iparosok elsősorban a bőrkikészítésben jeleskedtek, *tímárok*, azaz *szurubdsik* voltak. Műhelyeikben /*bántunl*/ hazai nyersanyagból, de külföldi festékekkel dolgoztak. Az élelmes örmények nem várták meg, míg helyükbe hozzák a feldolgozandó bőrt: ők maguk járták az erdélyi vidékeket, felvásárolva a nyersbőrt, nem kis bosszúságára a másnemzetiségű iparos konkurenciának. A tímárok helybéli inasokkal és munkásokkal dolgoztattak, de a *kordován-* és a *szattyán* kikészítésének a titkát megőrizték. Mária Terézia uralkodásának idején, 1770-ben bizottság kereste fel az örményeket, s 13 pontban foglalták össze azokat a kérdéseket, mellyel megpróbálták kifürkészni az örmény bőrkikészítő mesterek szakmai titkait, s remélték, hogy ily módon megszüntethetik az örmények bőripiaci hegemoniáját. A tímár-céh becsülettel válaszolt is ezekre a kérdésekre, de piaci egyeduralmukat továbbra is megőrizték. A tímár-ipar akkor kezdett csak hanyatlani, amikor a múlt század 60-as éveiben a kordován és szattyán csizma viselése kiment a divatból, s ilyen bőrökre nem volt több igény⁵. A *tímárok* után a *mészárosok* alkották az örmény iparosok jelentősebb részét. *Csizmadia*, *szűcs*, *takács*, *szabó* jóval kevesebb volt az örmények között⁶. Az örmény aszszonyok a háziipart - fonást, szövést, varrást - művelték s ezeket az anyagokat használták egészen addig, míg a múlt század vége felé az olcsó gyári anyagok ki nem szorították a háziipar termékeit.

Az örmény betelepülők egy feudális szerkezetű társadalomba érkeztek. A XVII. századi Erdélyben a polgárság csekély számú és idegen ajkú volt. Nem meglepő tehát, hogy az erdélyi fejedelmek - elsőként *Apafi Mihály* - örömmel üdvözölték azon kereskedő és iparos csoportokat, melyektől a gazdasági élet megélénkülését remélték. Számos privilégiummal biztosították számukra a szabad kereskedés kedvező feltételeit /1684, *Petele*; 1696, *Ebesfalva*; 1726, *Szamosújvár* I. A kolónia lakosságának anyagi gyarapodását igazolja az a tény, hogy hamarosan első kategóriás adófizetőkkel váltak. A XVIII.század közepén már egy összegben váltották meg évi adójukat, a *cenzust*, s így az örökösödési háborúk miatt anyagi gondokkal küzdő Habsburg-ház jóindulatát is megnyerték.

A XVIII. század első felében a magyarországi örménység nagy része jelentősen meggazdagodott. Tőkéjüket azonban nem tudták befektetni Erdélyben - és Magyarországon sem -, mert hiányzott az ipar. "Idegenek" lévén földbirtokot sem vásárolhattak, polgári származásuk miatt hivatalt nem tölthettek be. Ezek a családok - idomulva a korabeli feudális érték-szemlélethez- vagy megvásárolták a nemesi címet, vagy az uralkodó szolgálatában szertett katonai vagy más érdemeikért ajándékba kapták. 1740-60-ig tizenhárom, 1760-63 között harmincnégy örmény család vásárolt vagy kapott nemességet, köztük a *Dániel*, *Lázár*, *Za-*

⁴ Szongott Kristóf: A magyarországi örmények etnographiája. Szamosújvár, Aurora, 1903. (a továbbiakban: Szongott: ETHNGR) 98.

⁵ Szongott Kristóf: Szamosújvár szab. kir. város monográfiája, 3.kötet 1700-1900. Szamosújvár, Aurora, 1901. (a továbbiakban: Szongott: SZÚV III.) 39-42.

⁶ Szongott: ETHNGR. 98.102.

kariás, Pátrubány, Karátsony családok. A nemesített családok nemcsak társadalmilag, de földrajzilag is elszakadtak a kolóniától. A török kiűzése után elnéptelenedett dél-alföldi megyékben /Krássó, Szörény, Torontál, Temes/ vásároltak maguknak birtokot⁷. A kolóniából ilymódon éppen a leggazdagabb, legjelentékenyebb gazdasági és társadalmi erő áramlott ki, mivel az újonnan nemesített örmények mindenben választott osztályukhoz igyekeztek idomulni. A neveiket magyarosították, s gyakoriak voltak a vegyes, nem örménnyel kötött házasságok. Fiaik katonai vagy jogi végzettséget szereztek, hogy a magyar nemesekhez hasonlóan katonai /Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Czetz János/, vagy hivatali karriert befutva foglalják el a társadalomban őket megillető helyet, mint *Gorove István és Jakabffy László*. Ez csak az egyik lépés a beolvadás felé: a kolóniát leggazdagabb, vezetésre is képes tagjai hagyták magára⁸.

A XVIII. század végén elkezdődött az erdélyi örmény kolónia fokozatos asszimilálódása. Ebben a fent említett okokon kívül még a vallási unió/1686/, illetve az örmény püspökség elvesztésének /1715/ ténye is jelentős szerepet játszott. Az is igaz, hogy éppen az egyház őrizte meg napjainkig az örmény nyelvet a liturgiában, s tárgyi elemeket a viselet egyes darabjaiban. Az örmény egyház nemzeti identitásörző funkciója, a nemzeti közösséget összefogó szerepe azonban az unióval együtt elveszett. Ugyanakkor az asszimiláció irányába hatott a két legjelentősebb örmény lakta város, Szamosújvár és Erzsébetváros versenyfutása, vetélkedése a szabad királyi város címért. Ennek elnyerése azt eredményezte, hogy a kolónia lakosainak életében olyannyira visszaszorult az örmény nyelv használata, hogy a XIX. század végére alig beszélték már valaki a nyelvet. A XIX. század második felében az örmény kolóniákban már a gazdasági hanyatlás jelei is mutatkoztak. Az alföldi puszták benépesültek, a gabonatermelés jövedelmezőbb volt, mint a földek bérbeadása. A gabonakereskedelem új lehetőségeire - talán tökeerő híján - nem figyeltek fel az örmény kereskedők. Erdély gazdasági szerepe, jelentősége, különösen a dunai gőzhajózás megindulása után, lényegesen csökkent. A polgárosodás, a feudális korlátok megszűnése egyben a privilégiumok megszűnését is jelentette. Az örmény városok zártsága megszűnt, lakosságuk egy része a jobb megélhetés reményében más városokba költözött. A fiatalabb generáció nem folytatta ősei foglalkozását: a XIX. század második felében inkább az értelmiségi pályák felé tájékozódott.

ERDÉLYI ÖRMÉNY HÁZAK, TEMPLOMOK

A magyarországi örmények útja az óhazától Erdélyig mintegy négyszáz évig tartott. E hosszú idő alatt örmény szokásaik, sajátos életmódjuk nem egy vonása megváltozott: elfelejtődött, vagy újabb színekkel gazdagodott.

Örményországot a nagy ellenséges inváziók idején elsősorban lakosságának az a része hagyta el, amelynek vagyona ingóságokban feküdt, könnyen mobilizálható volt, s más körülmények között is biztosította a megélhetést. A hazai örménység - mint már említettük kereskedő és iparos volt. Építészek, kőművesek nem voltak. De ha lettek volna is, vajon érdemes lett volna-e örményországhoz hasonló házakat építeni? Örményország melegebb vidékein az egy helyiségből álló ház teteje lapos, a szabad tűzhely füstnyílása egyben fényforrás is, falai a földbe mélyednek. Ilyen ház építésének a más éghajlati viszonyok mellett

⁷ Vörös Antal: A magyarországi örmény társadalom a feudalizmus korában (1672-1848) In: Hajhugarak patmakan jev msakuthajin kaperi patmuthjunic. 146. (örmény nyelven)

⁸ Vörös Antal: A magyarországi örmény társadalom a feudalizmus korában (1672-1848) In: Hajhugarak patmakan jev msakuthajin kaperi patmuthjunic. 156. (örmény nyelven)

semmi értelme nem lett volna. S miután új, választott hazájukban helyi mesterekkel dolgoztattak, a kor divatja szerint épült házakban laktak.

A hazai örménység a betelepüléskor kőalapú, tapasztott sövényfalú /vertfalú/ "ideiglenes" házakat épített. Középen volt a konyha, ebből nyílt az első- és a hátsószoba. Mindkét szobából még egy-egy oldalszoba nyílt a *khuc*, ezek hálószobául szolgáltak. Ha nem volt népes a család, úgy a hátsó oldalszobát éléskamrának használták. A legtöbb helyen azonban a kamra a ház mögött, a melléképületek során épült. A házakban gyakran két éléskamra is volt: az egyikben a befőtteket, aszalt gyümölcsöt, szárított hüvelyeseket és zöldségféléket tartották, a másikban a füstölt húst, füstölt száraz kolbászt, és a zsírt. A melléképületek fontos része volt az istálló: minden kereskedő legalább kettő, néha négy-öt lovat és szarvasmarhát is tartott. A zsindeyes tetű háznak az utca felé három ablaka nyílt: az első kettő az elsőszobáé, míg a harmadik a hátsósobáé. A homlokzat fából készült, a tetőgerincet sok helyütt faragott kereszt, néhány helyen páros szarv zárta le.

Az erdélyi örménység a betelepedés utáni évtizedekben érezhetően vagyonosodott, gazdagodott. Az ország belső kereskedelmi viszonyait jól ismerve, tovább vándorolni nem volt szándékuk. A XVIII. század első felében ideiglenes házaik helyett impozánsabb, nagyobb méretű, szebb kivitelezésű házakat kezdtek építeni.

A későbbiekben az állandó ház kőből épült. Alapjába valamilyen értékes tárgyat, esetleg családi ereklyét tettek. *Szongott Kristóf* saját szemével látta, amint egy ház alapjából értékes ezüstkanalat vett ki a kőműves. A kanál nyelvébe 1760 volt vésvé⁹. Az állandó házak nemcsak jelentősebb méretűek voltak, de díszes külsőségeikkel a magyar polgári barokk építészethez is szép példái. A házakat ékes faragványok, feliratok és oszlopok díszítik. Az örmények vallásos érzületét tükrözik a ház homlokzati fülkéjében elhelyezett szentek szobrai /Szűzanya, Világosító Szt. Gergely, Szentháromság/. Néhány faragvány nem egyházi vonatkozású: két köroroslán örködik a Placsintár-Dániel-féle, s két óriás a Karátsonyi - házon. Szamosújváron néhány ház előtt méternyi magas, gömbölyű köoszlopok állnak. Ezeket néha vaslánc köti össze /*lancos-ház*/. A leggazdagabb családok gyakran emeletes házakban laktak /Placsintár- és Kovrig-ház/. Szongott említést tesz az akkori Kovrig-féle házról, melynek "ajtajai az emeleten ezüsttel vannak bevonva"¹⁰. A legtöbb ház előtt kő- vagy deszkapad állt. A betelepült örmények erősen őrizték patriarchális hagyományukat: tavasztól őszi estéig itt üldögéltek, egymással beszélgettek. A *nagycsalád*, a *gerdásztán* felbomlásával egyidőben, a múlt század végén már a padok is fogyatkozni kezdtek.

A ház berendezése "olyan, mint a magyar uraké"¹¹, tehát a XVII - XVIII. század fordulóján még kevés, de masszív bútor van a helyiségekben. Ágyon, asztalon, székeken, esetleg kanapén kívül ott a nagy láda, amelyben a ruhákat tartják. A szekrény általánossá a XVIII. században válik. A XVIII. század második felétől a jómódú örmény házakban már fényűzőbb bútorzat található. Sőt, a szépen faragott, kárpitozott bútor is megjelenik.

A konyhában a tűzhelyen kívül sütőkemence is volt, s az idénymunkához, a szilvalekvár-főzéshez, szappanfőzéshez szükséges katlant, vagy üstöt általában az udvaron állították fel. A házhoz tartozó kertben az örmény háziasszony virágot nevelt, zöldséget, gyümölcsöt termesztett. Az udvarokat deszka- vagy kőkerítés vette körül. A XIX. század közepén még kerítetlen udvarok is voltak. Ez nem a szegénység jele, hanem egy korábbi településszerkezet emlékét láthatjuk benne, illetve az akkori közbiztonság sem tette ezt szükségessé.

⁹ Szongott: ETHNGR. 48-52.

¹⁰ Szongott: ETHNGR. 51.

¹¹ Szongott: ETHNGR. 49.

Az örmények vagyonosodása nagyarányú templomépítkezéseikben is tükröződött. Csíkszépivázen 1700-ban, Szamosújváron 1715-ben, 1724-ben, Gyergyószentmiklóson 1733-ban Erzsébetvároson 1783-ban emeltek impozáns templomokat. A korábban Világosító Szent Gergelyről elnevezett gregorián, ill. örmény apostoli vallású örmények 1686-ban (más ortodox vallású nemzetiségekkel egyidőben) egyesültek a római katolikus egyházzal. A megállapodás értelmében liturgiájuk nyelvét és az örmény liturgikus énekeiket megtarthatták. Templomaik külső stílusában, illetve belső díszítésében azonban a magyar és erdélyi barokk hagyományt kellett követniük. Az örményországi templomokban nincsenek festmények. A XVIII. században épült erdélyi örmény templomokban viszont már a koríz-lésnek megfelelő oltár és festmények mélyítik a hívők áhitatát.

Az egyházi tárgyi kultúrában azonban továbbra is hűségesekek maradtak örmény hagyományaikhoz. Az erdélyi örmény templomok ma is számos, sokszázéves, többnyire drága keleti anyagból készült, gazdag hímzéssel díszített örmény szertartási öltözetet őriznek. Ezek nagy része eredeti, óhazai miseruha, más részük azokból a - szintén keleti és drága anyagokból varrott - esküvői öltözetekből készült, amelyeket az ifjú házaspár templomi célokra ajándékoztak az esküvő után. "Ezek alapja részint ezüstszövet, részint nehéz selyemszövet, melyeken arannyal bevont ezüst fonállal vagy különféle színű selyemmel, a legrikítóbb színű fantasztikus madarak, élő alakok, levelek, és nagyon különféle, szögletes meg építészeti alakok vannak hímezve" ¹². Az anyag és a hímzés örmény, s ugyanúgy örmény hagyományokat őriznek a ruhák gallérjai, melyek 55 cm hosszú. és 15 cm széles állógallérok. Rajtuk hímzett jelenetek: Jézus főpapi öltözetben és a tizenkét apostol, Krisztus feltámadása, az Angyali üdvözlés, stb. Szongott szerint "a kivitel igen kezdetleges, az örmény művészet barbár időszakára utal" ¹³. A gallérokon gyakran olyan hímzett örmény feliratokat is találunk, mint például: *Hiszusz Krisztosz, Hiszusz Nazoreci*. A szamosújvári templom kincstárában még a XIX. század végén is őriztek olyan keleti muszlimsálakat, amelyeket az örmény világi viseletben övként használtak.

Itt kell megemlítenünk azt az örmény hímzéstípust is, amelyet a források varrottasként említenek. Ezt a technikát elsősorban templomi ornátusokon, az ünnepi viseletek darabjain, illetve kendőkön, asztalkendőkön alkalmazták, egyes darabjai azonban már csak múzeumban látható relikviák. A vastagabb, drága anyagra arany- és ezüstszállból varrták a díszítést, míg a vékonyabbat színes selyemhímzés ékesíti. A geometrikus minta az ősbib. Ez többnyire a kalotaszegi varrottashoz hasonlítható szálszámolásos hímzéstechika, a minta viszont finomabb, mivel többnyire fátolszövetre dolgozták. Egy-egy munkán belül is sokféle öltést használtak, s ha természeti ornamentikát alkalmaztak, a virágok, szegfűk, gránátalmák, madarak bonyolult és gazdag szerkesztésben jelentek meg.

ÖLTÖZKÖDÉS, VISELET

Az örmény viselet az óhazában tájanként és vidékenként változó, s a fennsík nagy kiterjedése és erős földrajzi tagoltsága miatt nagyon sokféle. A Magyarországra beköltöző örmények ruházatát illetően azzal is számot kell vetnünk, hogy városlakók, kereskedők, mesteremberek voltak, tehát viseletük kezdettől különbözött a hagyományokat sokkal tovább őrző örmény földművesekétől. Azonkívül foglalkozásuk miatt más nemzetek viseleteivel is érintkezésbe kerültek, s fogékonyak voltak az újdonságra, a változó divatra. A keleti örmény viselet két jellemző darabját, a hosszú, hasított és bélelt ujjú felsőkabátot *icsuchá*,

¹² Szongott: ETHNGR. 57.

¹³ Szongott: ETHNGR. 58.

káftán!, és a díszes övet valószínűleg századokig viselték. Az öv a ruházatkodás leglényegesebb darabja volt, amely Dél-Arméniában lehetett szövés, avagy drága selyemanyag, és inkább az ezüstműből, vagy aranyozott ezüstműből készült. A sálvart, azaz a nadrágot férfiak viselték, délen a nők is. /Ez annyira ősi ruhadarab, hogy az ókorban a meghódított Armenia provinciát egy csúcsos süvegű, térdig érő felsőruhája alatt *sálvart* viselő szobor jelképezi./

A Magyarországra betelepült örmények ősi öltözeiket hamarosan divatosabb viseletre cserélték. "A nemes magyar nemzet kebelében lakván az örmények, beszármazásuktól fogva annak öltözetével, köztörvényeivel éltenek és élnek mai napig is" ¹⁴ írja Szongott. Viseletükről talán ezért sem maradt fenn az e századokban Erdély nemzetiségeiről készült képi ábrázolás. Ruházatuk egyes darabjainak eredetéről a hazai örmény szavak etimológiájának elemzésével is tudomást szerezhetünk. Megőrizték az örmény lábbeli a *kosik*; az örmény nadrág a *csuché prnvákh*; és az öv *cháis* fogalmakat. A magyarországi ruhadarabokkal azok elnevezését is átvették. A honi örménynek magyar volt a nyakra valója a *nyálrávál*, kabátja a *káput*, köpenye a *kepenyág*, és mentéje is a *mintéj*. Szász szomszédaitól kölcsönözte mellényét, a *lájbert*, s honi csúcsos, vagy fezszerű kalapját is újabb divatúval cserélte fel, ez volt a *kápálus*. Az örmény nők sokáig megőrizték saját hímzett blúzaikat, szoknyaikat, de az erdélyi asszonyoktól hamar eltanulták az alsósoknya, a *vigánná* viselésének módját. Valószínűleg örmény kereskedő férjeik, apáik ismertették meg velük a harisnya, a *kálcun* /fr.: caleçon/ eleganciáját. Főkötőt azelőtt is hordtak, ezt még a Krimben, illetve Moldvában vehették át szláv szomszédaitól és így hívták: *csephecs* /szl. csepec/. A hűvösebb éghajlat alatt elengedhetetlen bundát és a mentét Magyarországon vették fel először. A gyermekek viseletében jobban ragaszkodtak a hagyományokhoz. Ezek öltöze hosszú ingből, harisnyából állt, amelyet hosszú *kaftán* fődött el, derekukra övvel erősítve ¹⁵.

A XVII-XVIII. században a városi polgárok életét a városi önkormányzat szabályozta. Ezek a szabályok nemcsak az ünnepnapok, de a hétköznapi életmódra vonatkozó kereteit is szigorúan meghatározták. Az egyéniesedésnek a közösségben nem volt helye. Írásban rögzítették, hogy társadalmi állása, vagyoni helyzete alapján milyen mértékű adót tartozik fizetni a polgár, s milyen háztartása, berendezése, ruházata lehet; hány vendéget hívhat esküvőre és egyéb jeles eseményekre, milyen mennyiségű és hányfajta ételt adhat asztalra, stb. A hazai örmények anyagi gyarapodása hamarosan öltözködésükben is megmutakozott, s a városi tanács nem késlekedett rendeletekkel szabályozni a hazai örmények viseletét. E rendeletek azért is értékesek számunkra, mert az örmények öltözködéséről, a ruházatkodás apróbb részleteiről is tájékoztatnak. Ezekben a rendeletekben /*Szamosújvár*: 1741, *Erzsébetváros*: 1738, 1750/ a tanács többek közt az aranyfonállal hímzett zsebkendők, női ingek, aransujtással díszített ruhadarabok viselését, arannyal hímzett abrosz, párnahéj készítését is megiltotta. Bársonyból sem csinálthatott senki felsőruhát vagy szoknyát. Aranyos fát volt, drágagyönggyel kirakott főkötőt, csipkefodrot, selyemharisnyát, kesztyűt //, drágagyönggy-övet, álhatat az asszonyok nem viselhettek. A rendeletek arra is kitértek, hogy a gyermekeket sem szabad láncocskákkal, gyöngyökkel, hajporral // ékesíteni.

A tilalmak egyrészt azt célozták, hogy mindenki vagyoni állása szerint éljen, és a társadalmi különbségek külsőségeiben is megmutakozzanak /bizonyos ruhadarabokat, anyagokat csak gazdagok viselhettek/. Másrészt attól is félték, hogy öltözködésükkel más nemzetiségek anyagi féltékenységét felkeltik: "...kis városunkból ki akarjuk irtani a szegénységnek

¹⁴ Szongott: ETHNGR. 56.

¹⁵ Szongott: ETHNGR. 55.

okozóját, a kevelységet, nagyravagyást...Az idegen uraktól hallottuk : Mily gazdagok lehetnek ezek az örmények, hogy ily drága ruhákba öltözködnek..."¹⁶ olvashatjuk ugyancsak *Szongottnál*.

A meggazdagodott, a keleties csillogást kedvelő örmények azonban nehezen tudták a városatyák érveit magukévá tenni, s a rendeletek ellenére többnyire a templomban, vagy társas összejövetelek alkalmával szívesen mutogatták szebbnél-szebb ruhadarabjaikat. Sem a fizetendő büntetés, sem a rendelet egyik pontja - miszerint "a ruhadarab elkoboztatik és tüzre vettetik" - nem volt képes minden polgárt a városatyák megálmolta puritán egyszerűség és szerénység útjára terelni. Erről tanúskodik az az erzsébetvárosi levéltári dokumentum is az 1750-es évekből, amely a tiltott ruhadarabok viselése miatti büntetéseket rögzíti: "Lengyel Vártán 6 frt büntetést fizetett, mert aranyujtásos nadrágot viselt. Thorosz Lukács neje, ki ezüst csipkével szegélyezett köténytel ment a templomba, 6 frt-tal büntetett. Pátrubán Márton leányára, kinek közeljén arany csipkét láttak, 3 frt bírságot szabtak. Vártig leánya, ki paszománttal fűzte be magát, 4 frt büntetést fizetett. Meghdesz Gergely felesége és nővére, kik aranyfonállal hímzett kesztyűt viseltek, együtt 4 frt 76 kr. büntetést fizettek. Szárkisznak, Szenkovics Mártonnak, Vártig Tódornak, Jolbej Vártánnak, Várteresz Minásznak neje, Kendovnak menyé, Szentpéteri Kristófnak leánya kesztyű-viselésért egyenként 2 frt 38 krral büntetettek. Dsirách Miklós neje aranyfonállal hímzett völegényi ingért 3 frt büntetést fizetett. Der-Esztephán Chácsádúr leánya bársony mellényért 480 pénzt fizetett. Végre Pátrubány Lukács, ki aranyfonállal hímzett sapkát viselt, 2 frt 38 krral büntetett." ¹⁷

A mai olvasó számára szembeötlő az, hogy - bár a rendelet megszegői nagy többségben a szebbik nem képviselői -, a bírságotlalt sorában nem találkozunk egyetlen női névvel sem, hanem helyette "...lánya,...felesége,...menye" szerepel. A bírságot tehát a dokumentum tanúsága szerint és az örmény patriarchális hagyományok alapján a családfőnek, a férfiembernek kellett megfizetni. Ebből az is következik, hogy ezidőtájt az örmények nagycsaládokban éltek, hiszen a bírságot egy esetben nem a férj, hanem a *gerdásztán* feje, az após fizeti ugyanis az örmény nagycsaládokban a család minden tagjáért az erkölcsi - anyagi felelősséget a családfő viseli.

CSALÁD, HÁZASSÁG, KELENGYE

A XVIII. században az örmények jellemző együttélési formája a *nagycsalád*, a *gerdásztán*, amikor a családfő és családosi fivérei, vagy apa és családosi fiai egy fedél alatt élnek. A XIX. század végére a *gerdásztán* a *kiscsaládra*, az *endánikhra* redukálódik /szülők és gyermekek/. Az örmény nyelvben két szálon tartja számon hozzátartozóit: megkülönbözteti a vér szerinti *ázkákánuthjun*, és házassága révén szerzett rokonságát a *chnamuthjun*.

Bár az örmény család belső viszonyai patriarchálisak, a nők mégis megbecsült tagjai a családnak. Férj és nő viszonyát híven tükrözi az örmény közmondás: "A férj a ház külső fala, a nő a belső fala". Az örmény asszony férje távollétében igazgatja annak ügyeit, el látja a háztartást, megőrzi, illetve gyarapítja férje vagyonát. Ezért nem lehetett tudatlan és nem lehetett lusta, pazarló sem. Bár a XVIII. században a nők lehetséges életpályája a feleség és anya szerepe volt az örményeknél a XVIII. század végén van olyan asszony is, aki férje halála után egyedül vezeti az elhunyt boltját.

¹⁶ Szongott: ETHNGR. 65-74.

¹⁷ Szongott: ETHNGR. 65.

A hazai örmények életében a házasság jelentős eseménynek számított. A XIX. századig az örmény városokban még nem voltak gyakoriak a nem örményekkel kötött házasságok. Általában saját nemzetiségükből, saját társadalmi osztályukból kerestek házastársat. A vegyesházasságok a XIX. század második felében, a feudális keretek széthullásával, a polgárosodás megindulásával, az örmény kolóniák felbomlásával váltak gyakoribbá.

Az örmény ifjúnak jogában állt kiválasztani a leányt, akit feleségül kívánt. A választottól megkérdezte szülei véleményét is. Furcsa lett volna, ha azok akarata ellen házasodik, hiszen a legtöbb esetben szülei házába vitte a menyecskét. A kormány a szülők kezében volt, s csak haláluk után vette át az ügyek intézését a legidősebb fiú. Örményország egyes vidékein anyós és meny viszonya nem volt mindig felhőtlen. Néhol a fiatalasszony csak férjével és gyermekeivel beszélhetett, arra, hogy a család többi tagjához is szólhasson, anyósa adhatta meg az engedélyt¹⁸. A menyecske alávettetsége, másodrendű szerepe, néhol kiszolgáltatottsága az óházában kisebb nagyobb mértékben a XX. század második feléig élő gyakorlat volt. A magyarországi örményeknél ez a gyakorlat jóval szelidebb formában érvényesült. Az ifjú asszonytól segítséget, s az öreg szülők iránti feltétlen tiszteletet vártak. A késedelmes ifjú örményeket maguk a szülők ösztönözték házasságra: "Nézd, anyád öreg, házi dolgait nem végezheti - mondja az apa, - jó lenne, ha megházasodnál. Mit fogsz csinálni, ha fejeinket letesszük /meghalunk/, hozz egy jó asszonyt a házhoz" ¹⁹ - mondták. Ha a választott leány személyében meg tudtak egyezni, akkor bizalmas emberük kipuhatolta, hogy a leány szülei adják-e a leányt, s végül a leány hajlandó-e fiukhoz feleségül menni? A házasság forgatókönyvében a fenti sorrendet nem változtatták meg. A fiú szülői jóváhagyással választott, de a leány családjának, illetve a leánynak beleegyezési joga volt. Az örmény leányokat megkérdezték szívük hajlandóságáról - akarattal ellenére nem adták őket férjhez²⁰.

Az óházában napjainkig megőrizték a házasság patriarchális vonásait. Nem két ember házasodik ma sem, hanem két család egyesül; a szülők érdeke ma is meghatározó tényező. Élő gyakorlat a "házasságszerzés": ha a leány, vagy legény ember nem talál házastársnak valót, a szülők, a rokonok, néznek ismeretségi körükben megfelelő jelölt után.

Az örményeknél ritka volt a *ráházasodás*. Ha egy ifjú ember felesége szüleihez költözött, a *tunpészá l'házivöl* elnevezéssel illették. Az örmény hagyományok szerint az volt a jellemző, hogy a menyasszony hagyja el saját szüleit.

A magyarországi örményeknél a házasság anyagi alapjairól a nászszülők gondoskodtak. A levéltárak őrzik azokat a XVIII. század közepéről datálódó, még örmény nyelven írt házassági szerződéseket, melyekben a menyasszonyi hozományának és a menyasszony ajándékának részletes leírását olvashatjuk, s amely, nagyságrendje után ítélve megfelelő anyagi alapot biztosított az új családnak. A felsorolás általában az arany ékszerekkel kezdődik és a drága köntösök, prémes és egyéb felöltőkön át, a háztartásban szükséges asztalig és az ágyneműig tart ²¹. Az 1761-ből származó erzsébetvárosi házassági szerződés ²² az alábbiakat tartalmazza:

¹⁸ Mikes Kelemen: Törökországi levelek és Misszilis levelek. I. Budapest, 1966. 58. 67. 197-198.

¹⁹ Szongott: SZÚV III., 228.

²⁰ Szongott: ETHNGR. 42.

²¹ Szongott: ETHNGR. 243-269.

²² Szongott: ETHNGR. 63-64.

"En, Auxencius és hitestársam adunk leányunknak :
 négy arany jeggyűrűt, értéke 60 aranypénz;
 egy nyakláncot, értéke 30 arany;
 két pár fülönfüggőt, az első párnak értéke 6 és a másodikiké 3 arany;
 hat sor drágagyöngyöt, értéke 30 arany;
 egy drágagyöngy nyakbavalót;
 egy aranyozott ezüst és egy más karmazsin selyem övet, a kettőnek értéke 6 arany;
 továbbá négy szoknyát .

Az első szoknya zöld szövetből készült, mely aranszállal ékített pozsonyi mellénnyel is el van látva; a mellényen 16 pár ezüstkapocs van. Evvel a ruhadarabbal jár egy fehér recekötény. A második, hamuszínű szoknyának ugyanolyan színű mellénye van, melyen 10 pár ezüstkapocs van; evvel a ruhadarabbal egy 'linzi' kötény jár. A harmadik szoknya kék troket, ugyanolyan színű mellénnyel és svábszövet köténnyel. A negyedik szoknya 'kálámájka'-ból készült mellénnyel és köténnyel.

Két mentét - az első zöld morból készült és aranszállal van ékítve (pár aranyozott ezüst gombbal, bélése szörme, prémje nyest. A másik mente, mit galamszín vékony posztóból készítettek, arany paszománttal van ékítve; van rajta 8 pár aranyozott ezüstgomb, ki van bérelve mállal és szörmeterokkal prémezve.

Két felöltőt; az egyik szövetből készült arany paszománttal van ékítve és szörmeterokkal prémezve; a másikat kék troketből csinálták, arany paszománttal van ékítve, bélelt, prémezett.

Két fejkötőt; az egyik szövetből készült és széles aranycsipkével van díszítve; a másik karmazsin damasztból, mely szintén aranycsipkével van díszítve.

Huszonkét inget, ezek között van a völegényi ing is.

Két abroszt; egyik színes selyemmel van kihímezve és csipkével ékítve, a másik, mely széles csipkével van ékítve, fehér.

Két lepedőt; az egyik linzi vászonból, széles fehér csipkével díszítve; a másik örmény vászonból való.

Négy pámahéjt- kettő fehér linzi vászonból csipkével díszítve, és kettő lipcsei szövetből.

Öt velencei kendőt; egyik a jegykendő, a másik a völegényé, a harmadik nyakra való.

Három sing fekete fejre való fátyolt.

Egy derékaljat lipcsei szövetből készült borítóval."

/A továbbiakban háztartási és más eszközök felsorolása következik/.

A menyasszony kelengyét *dseheznek* nevezi az erdélyi örmény /keleten *ozsit* a neve/. Ez az a hozomány, amelyet a menyasszony szülei juttatnak - móríngolnak- leányuknak. A záradékokba belefoglalják a menyasszony által a völegénynek adott ajándékot is, továbbá azt az ajándékot, amit a völegény apjától kap a menyasszony. Ennek örményül *ereszdzsúr* /magyarul : *arcvívz*, a keleti örményeknél *ereszteszek* /magyarul: *arcnézől* a neve. Ez többnyire olyan nagyságrendű jelentős vagyon (ház, föld, pénzüsszeg), hogy az asszonynak özvegye esetén is tisztességgel megélhetést biztosítson. Az *ereszdzsúr*t még csőd esetén is elkülönítették a férj vagyonától és nem foglalhatták le, mivel az csak a feleséget illette.

A házassági szerződés tanúsága szerint Pap Máni "száz sárga aranyat, egy jeggyűrűt és egy paplant", Korbuly Anna "60 aranyat, egy aranyláncot, 13 aranyat érőt, két, egyenként 8 aranyat érő gyűrűt, egy paplant meg az esketést", Ábrahám Jozefa "200 aranyat, 20 sor kézrevaló jóféle gyöngyöt aranyozott csatjaival /40 arany/ , egy gyémántos jeggyűrűt

/értéke 9 arany/ és egy paplant" kapott jegyajándékul ²³. A házasság az örményeknél valóban "holtomiglan-holtodiglan" volt érvényben. Nemcsak örmény katolikus vallásuk tiltotta, de patriarchális hagyományaik sem tolerálták az elválást.

***

A fentiekben a magyarországi örmények életmódjának néhány jellemző vonását mutatuk be. E tárgyban különösen sokat köszönhetünk *Szongott Kristófnak*, aki a XIX. század végén írt munkáiban a hazai örmények még meglévő szokásairól tájékoztat. *Szongott Kristóf* tanúja volt, hogyan bomlik fel a korábban zárt közösség, az erdélyi örmény kolónia, hogyan felejtődnek el az ő gyermekkorában még élő szokások és hagyományok, hogy kopik ki az örmény nyelv használata a mindennapi életből, hogyan rajzik ki az örmény városokból jobb megélhetés reményében az örmény lakosság.

Nem tudta, nem is tudhatta, hogy más országok örmény kolóniáiban is többé-kevésbé hasonló folyamatok játszódtak le. A feudalizmusra jellemző zártság és önirányítás lehetősége biztosította azt, hogy a kis közösségek a polgárosodás kezdetéig megőrizték nemzeti arculatukat, nyelvüket, szokásaikat, esetleg öltözetüket. A kereskedő-iparos örmények által is óhajtott társadalmi változás, amely az egységesülés irányába is mutatott, bizonyos értelemben nemzeti identitásuk feladására készítette őket.

A XX. század elejére már létrejött az az örmény származású értelmiség, amely nemcsak szembenézett az asszimiláció folyamatával, de megpróbálta feltartóztatni, illetve visszafordítani azt. *Szongott Kristóf*, *Ávedik Lukács*, *Merza Gyula*, *Molnár Antal*, *Pátrubány Lukács* és *Törös Tivadar* az örmény nemzeti értékek újrafelfedezésével és ismertetésével próbálták meg feléleszteni az örmény nemzeti önbecsülést; saját kultúrájuk, történelmük, nyelvük és az anyaországi örmények szokásai iránti érdeklődést.

A századvég és századelő armenológusai felbecsülhetetlen szolgálatot tettek az utókor-
 nak, hiszen a modern kutatás ma is nagyrészt az ő forrásértékű műveikre támaszkodik. Minden hasonló munka, amely szélesebb publicitást kaphat, nemcsak a néprajztudományt szolgálja : az adott nemzetiség identitástudatának elmélyítését, önismeretének gazdagítását teszi lehetővé.

²³ Szongott: ETHNGR. 263-269.

- ÁVEDIK Lukács :
1896 Erzsébetváros monográfiája. Szamosújvár, Szerző kiadása 322
- CSELINGÁRIÁN Jakab :
1889 Az örmény házasság. In: Arménia, 3.évf. 2.sz.54-56. 3.sz. 69-73.
1895 Az örmények nemzeti viselete. In: Arménia,9.évf. 11.sz. 347-349.
- GOPCSA László :
1922 Az örmény népelet. Budapest In: A Magyarországi Örmények Egyesületének kiadványa. 2. sz. 38
1889 Erdélyi örmény lakodalom. In: Arménia, 3.évf. 4.sz.112114.
- GOVRIK Gergely :
1906 Egy örmény himzet. In: Arménia, 20 évf. 7.sz.211-213.
- Merza Gyula :
1896 A hazai örménység jövője. Kolozsvár, szerző kiadása. 36.
- MIKES Kelemen:
1966 Törökországi levelek és Misszilis levelek. I. Budapest. 58,67.197 - 198.
- MOLNÁR Antal :
1887 Az örmények Erdély kereskedelmében. In: Ifjú Erdély 1.sz.3-8
1894 A keleti egyházak uniója. In: Arménia, 8.évf. 1894.12.sz.385-388
- Szongott Kristóf:
1901 Szamosújvár szab.kir. város monográfiája 1700-1900. Szamosújvár, Aurora
1901 Első kötet Általános rész uo. 436.
1901 Második kötet Önálló részletek uo. 571.
1901 Harmadik kötet A magyar-örmény metropolisz uo. 272.
1901 Negyedik kötet A magyarországi örmények ethnographiája. Uo. 395.
1889 Örmény házasság a hazában. In: Arménia, 3.évf. 4.sz.106-112.

1972 Haj zsoghovrdi patnuthjun. h.4. Jerevan. 391-392.
1976 h.5. Jerevan. 505-507.
1980 h.6. Jerevan. 687-689.

1983 Haj-hungarakan patmakan jev msakuthajin kaperi patmuthjunic. Jerevan.
- BARCHUDARJAN V.B.:
1991 Hajkakan gaghutner (Hungariaiji gaghutner), Jerevan. 73-79.
- ARAKEL Patrik:
1983 Hajkakan taraz. Szovetakan grogh. Jerevan.

Contributions on the lifestyle of Armenians in the 17th - 19th centuries

The most populous waves of Armenian immigration arrived in Transylvania in the second half of the 17th century (during the reign of Mihály Apafy, in 1672). Numerous communities existed in Csíkszépvíz, Gyergyószentmiklós, Erzsébetváros (Ebesfalva) and Szamosújvár.

In the early phase, their typical occupation was migrant trading, while later they began to open shops. They control the greater part of cattle trading, besides which they were particularly active as leather merchants.

In the 18th century several Armenian families were granted nobility (such as Dániel, Lázár, Zakariás, Patrubány, Karátsony etc.) Two heads of these families, Ernő Kiss and Vilmos Lázár, were among the martyred generals executed at Arad in 1849 after the defeat of the Hungarian war of independence.

The Armenian families soon rose to the ranks of the affluent bourgeoisie. In the 18th century their donations enabled the building of several churches (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz and others). The most opulent of their houses were built in baroque style and their interior design followed the model of the nobility. The archaic Armenian costume became extinct by the 19th century, its traces only surviving in linguistic vestiges and customs. Pieces of the old affluent bourgeois outfit (velvet, silk, lace) were donated to the Armenian Catholic church after weddings. Surviving Armenian embroidery patterns are also given attention in the paper.

A marital contract which survived from 1761 enables us to form quite detailed notions about the lifestyle of an Armenian family. By the end of the 19th century the Armenian community became entirely assimilated and the communities disintegrated - a detailed description of this process is offered in the writings of author and journalist Kristóf Szongott.